

KELIOS PASTABOS APIE SOSTO VAIZDAVIMĄ XIV AMŽIAUS PABAIGOS–XV AMŽIAUS VIDURIO LIETUVOS VALDOVŲ SFRAGISTIKOJE

Loreta Skurvydaite

Lektorė, daktarė

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto

Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

Tel. 268 72 88

El. paštas: loreta.skurvydaite@if.vu.lt

Valstybės valdovo valdžios simbolika ir ideologija buvo išreiškiama monarchų insignijomis¹. Valdovų insignijos vaidino esminį simbolinį ir sakralinį vaidmenį monarchų karūnavimo ir intronizavimo ceremonijoje². Insignijos bėgant amžiams įvairiose šalyse šiek tiek keitėsi, vienos jų išnykdavo iš monarcho valdžios simbolinės išraiškos sistemos, kitos neretai atsirasdavo, tačiau visa tai nekeisdavo pačios

monarcho valdžios išraiškos esmės³. Lenkijos valdovų insignijas mums atskleidžia keli šaltiniai, pavyzdžiui, išlikę karūnavimo ceremonialų aprašymai, vadinamieji *Ordo ad coronandum regem Polonie*⁴, karūnos izdo aprašymai, vaizduojamieji šaltiniai (miniatiūros, raiziniai, portretai etc.) ir, be abejo, valdovų antspaudai, ypač majestotiniai bei monetos⁵. Tačiau nagrinėjant valdžios simboliką nederėtų apsiriboti vien insignijomis, kurios, nors ir buvo neabejotinai svarbios valdžios konstatavimo procese, nėra vieninteliai objektai, susiję su valdžios simboliais⁶. Tyrinėjant insigni-

¹ Plačiai apie monarchijos insignijas rašė – Schramm P. E. *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*, Schramm P. E. *Kaiser, Könige und Päpste*. Stuttgart, 1968–1971, t. 1–4; Lord Tinning. *European Regalia*. London, 1967; Kantorowich E. H. *The King's of Two Bodies*. Princeton university press, 1997; Гофф Ле. Средневековый мир воображаемого. Москва, 2001; Гофф Ле. Людовик IX Светой. Москва, 2001, Leyser K. *Communications and Power in Medieval Europe* // *The Carolingian and Ottonian Centuries*. London, 1994, vol. 1, p. 189–213. Regalijų ir „sodinimo į sostą“ ceremonialo formavimąsi Rusijoje XIV–XVI a. tyrinėjo Бычкова М. Е. *Московские самодержавцы. История возведения на престол. Обряды и регалии*. Москва, 1995 etc.

² Insignijos buvo naudojamos ne tik karūnavimo ceremonijoje. Buvo gaminami keli karaliaus insignijų komplektai: karūnacijos insignijos, homagialinės insignijos, laidotuvių insignijos, insignijos, dedamos į karstą, – Maisel W. *Archeologia prawna Polski*. Warszawa, Poznań, 1984, s. 218.

³ Gieysztor A. *Ornamenta Regia* // *Sztuka i ideologia XV wieku*. Warszawa, 1978, s. 155–156.

⁴ Dalewski Z. Ceremonial koronacyjny królów Polskich w XV i początkach XVI wieku // *Kwartalnik Historyczny*. 1995, rocznik 102, z. 3–4, s. 37–59; Kutrzeba S. *Ordo coronandi regis Poloniae* // *Archivum Komisji Historycznej*. 1909–1913, t. 11, p. 161–174 (karaliaus karūnavimas) ir p. 212–216 (karalienės karūnavimas).

⁵ Haczevska B. Insignia koronacyjne na monetach polskich w okresie rozbięcia dzielnicowego // *Numus et Historia*. Warszawa, 1985, s. 119–129; Piech Z. *Mitra książęca w świetle przekazów ikonograficznych od czasów rozbięcia dzielnicowego do końca epoki jagiellońskiej* // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. Warszawa, 1987, rocznik 35, nr. 1, s. 3–48.

⁶ Piech Z. *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*. Warszawa, 2003, s. 9.

jas, lyg nuošalyje paliekamas valdovo sosto klausimas, kuris, nors ir nėra tiesiogiai priskiriamas prie valdovo insignijų, yra ne mažiau įdomi monarcho karūnavimo ceremonialo detalė. Majestetiniai valdovų antspaudai, būdami vieni iš vizualiausių vienalaikių šaltinių, galėtų mums padėti nors truputį pakelti uždangą ir pažvelgti, koks buvo valdovo sostas.

XIV a. pabaigos–XV a. pradžios didžioji dalis lietuviškos valdovų sfragistikos priklauso vienam antspaudų tipui – portretiniams antspaudams, – o tiksliau, trims jų pogrupiams: majestetinių, pėsčio kario ir raitelio. Nėra abejonių, kad Lietuvos valdovų antspaudai buvo ne tik asmens reprezentacija, kuri apėmė oficialią simboliką, bet ir valdžios siekimo išraiška. Tačiau ar gali jie mums ką nors pasakyti apie XIV a. pabaigos–XV a. pradžios Lietuvos valdovų sostą?

Valdovo vaizdavimo majestetiniame antspaude tradicija

Valdovo vaizdavimas majestetiniuose antspauduose neabejotinai yra kilęs iš krikščioniškosios ikonografijos, o tiksliau – Kristaus, kaip dangiškojo valdovo, vaizdavimo tradicijos (*Maiestas Domini*)⁷. Valdovas, nesvarbu, karalius ar imperatorius, yra Dievo pateptasis, pasaulietinės valdžios reprezentantas. Valdovo vaizdavimas *in maiestatae* atspindi Dievo siųs-

tos valdžios suvokimą ir perima panašias vaizdavimo tradicijas. Valdovas sėdi soste su jam suteiktos valdžios insignijomis: karūna, skeptu ir obuoliu⁸. Šitokią žemiškojo valdovo didybę įkūnija Otono III vaizdavimas Evangelijų knygoje: imperatorius – tai Kristus žemėje⁹. Kaip Kristaus vietininką Otoną III apibūdino ir jo vartotas titulas *servus Iesu Christi* – Jėzaus Kristaus tarnas¹⁰.

Tokia valdovo vaizdavimo menine forma pirmą kartą pasinaudojo Vakarų frankų karalius Karolis Plikasis X a., tačiau neabejotinai Otono III dėka valdovo vaizdavimo *in maiestate* tradicija igavo tęstinumą¹¹.

Tokių pačių valdovo vaizdavimo tradicijų buvo laikomasi ir sfragistikoje. Ji, nors ir turėdama mažiau galimybių, nei miniatiūra, išreikšti dieviškosios ir žemiškosios valdžios santykio ir perimamumo ypatumus, išlaikė pagrindinius valdovo vaizdavimo atributus: insignijas, neretai ir patį vaizdavimo stilių – valdovą, sėdintį soste.

⁸ Beje, pastarosios gali varijuoti. Neretai vietoj skeptro matomas kalavijas.

⁹ Tokio imperatoriaus valdžios suvokimo šaltinis neabejotinai buvo Bizantija. Tačiau „Joks Bizantijos imperatorius nebuvo taip pavaizduotas, kaip Otonas III“ – Beckwith J. Ankstyvųjų viduramžių menas. Vilnius, 1999, p. 105–106, il. 87. Imperatorių valdžios dieviškumo prigimtį vaizduoja ne viena miniatiūra, kaip antai daug diskusijų sukėlęs vieno iš Karolingų valdovų portretas tarp dviejų vyskupų (ibid., il. 59), miniatiūra, vaizduojanti Henriką II, vainikuojamą Kristaus (ibid., il. 94, 95) etc. Tačiau tik Otonas III buvo pavaizduotas kaip „Kristaus įšmėntojas ir Kristaus vaidmens atlikėjas“ – ibid., p. 106.

¹⁰ Michalowski R. Przesłanki ideowe zjazdu gnieźnieńskiego // Homines et Societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Poznań, 1997, s. 47–52. Titulas bei miniatiūra įkūnija ir Otono III politinės programos idėją. Evangelizacijos procese, kurį Otonas III laikė savo pašaukimu, pagrindinė atsakomybė tenka karaliams ir imperatoriams, o vyskupsams skiriamas pagalbinis vaidmuo – op. cit.

¹¹ Bumke J. Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter. München, 1990, Band 2, S. 389–390.

⁷ Šis motyvas kildinamas iš Senojo Testamento (Izaokas 6, 1–4, Ezekeelis 1, 4–28), vėliau jį išplėtojo Irenėjas (Adv. Haer. II. 11, 8). Krikščioniškoji ikonografija visagaliai valdovo sosto simboliką perėmė iš Antikos. Apie IV a. Kristų imta vaizduoti kaip valdovą, sėdintį soste. Lexikon der christlichen Ikonographie. Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1990, t. 3, p. 139, t. 4, p. 304–305.

Otono Didžiojo I antspaude sosto dar nematyti, jame vaizduojamas imperatoriaus portretas iki juosmens su karūna ant galvos, dešinėje rankoje imperatorius laiko kalaviją, o kairėje – obuolį¹², Otono III karaliaus antspaude taip pat vaizduojamas valdovo portretas iki juosmens su skeptru dešinėje ir obuoliu kairėje, o imperatoriaus matome visą figūrą, imperatorius stovi ant Žemės rutulio, dešinėje rankoje laiko ietį, kairėje – obuolį¹³; imperatorius Konradas II jau vaizduojamas sėdintis soste su skeptru dešinėje ir obuoliu kairėje¹⁴ etc. Nereikia pamiršti, kad miniatiūra paklūsta krikščioniškosios ikonografijos taisyklėms ir neprivalo atspindėti istorinės tiesos. Antai, Aachene esantis imperatoriaus sostas, kuriame buvo vainikuotas Otonas I ir trisdešimt kitų Šventosios Romos imperijos imperatorių, nė iš tolo neprimena Otono III sosto jau minėtoje miniatiūroje¹⁵.

Kiekvienai epochai būdinga savita majestotinių antspaudų forma bei stilius, meninės „mados“ ir atlikimo technika. Todėl įvairaus laikotarpio majestotiniai antspaudai, gana vienodi ikonografinė prasme, skyrėsi atlikimu. Pagrindiniai valdžią reprezentuojantys atributai būdavo tie patys,

o sosto forma, skeptro vaizdavimas, karūna neretai skyrėsi. Koks gi buvo XIV a. pabaigos ir XV a. pradžios Lietuvos valdovų sostas?

Sostas majestotiniuose antspauduose

Sostas, valdovo reprezentacinė sėdėjimo vieta, dažniausiai vaizduojamas kaip krėslas aukšta atkalte, ranktūriais ir atrama kojoms, neretai su baldakimu, dažnai išpuoštas brangiais akmenimis¹⁶. Pradžioje sostas buvo veikiau panašus į suoliuką ar suolą ir tik vėliau įgavo ornamentuotos kėdės formą. Terminas „sostas“ buvo vartojamas ne vien karaliaus ar imperatoriaus krėslui apibūdinti. Juo buvo vadinama ir vyskupui skirta puošni kėdė su aukšta atkalte ir ranktūriais¹⁷.

Ankstyvuosiuose Europos valdovų antspauduose neretai matome sostą, primenantį suolą¹⁸. Kartais suolas iš abiejų pusių

¹² *Iezep O. Всеобщая история. История средних веков.* С. Петербург, 1894, т. 2. Naujas leidimas 2002, p. 123. Nuo Otono I laikų vokiečių imperatorių ir karalių vaškiniuose antspauduose imamas vaizduoti valdovo portretas iki juosmens, atsikęs veidu, o ne profiliu, kaip buvo anksčiau. Metaliniuose antspauduose tradicija vaizduoti valdovą profiliu išliko iki 1078 m. *Ewald W. Siegelkunde.* München und Berlin, 1914, S. 188.

¹³ *Ewald W. Siegelkunde,* Tafel. 17, nr. 4, 5. Nors obuolius Otono Didžiojo I ir Otono III antspauduose neturi kryžiuok.

¹⁴ *Iezep O. Всеобщая история,* т. 2, с. 152.

¹⁵ *Maxwell-Stuart P. G. Chronicle of the Popes.* London, 1997, il. p. 67. Susiklosčiusi istorinė tradicija skelbia, kad tai Karolio Didžiojo sostas, nors iš tiesų nėra žinoma, kaip atrodė Karolio Didžiojo sostas, jo karūna ar skeptas.

¹⁶ Ankstyvoji krikščionybė iš romėnų perėmė katedrą (*cathedra*), krėslą su išlenkta atkalte, kurioje sėdėdavo aukštesni pareigūnai. Pats žodis *kathedra* kilęs iš graikų kalbos ir reiškia krėslą, rezidenciją, paaugštiną vietą, skirtą skaityti paskaitoms. Taip buvo vadinamas ir vyskupų sostas.

¹⁷ Žodis *thronos* reiškė ne tik karaliaus, bet ir vyskupo sostą – *Chadwick O. A history of Christianity.* London, 1997, p. 32. Jau nuo II a. vyskupo sostas buvo katedros simbolis, vyskupo valdžios simbolis – Lexikon, t. 4, p. 305. Graikiškas žodis *thronos*, reiškiantis kėdę, ant kurios sėdėjo mokytojas, dėstantis paskaitą, vėliau buvo vartojamas įvairiose kalbose: anglų – *throne*, prancūzų – *trône*, vokiečių – *Thron*, čekų – *trůn*, lenkų – *tron*, rusų – *трон*.

¹⁸ Šv. Romos imperatorius Otonas IV (1174–1218, imp. 1209–1218), Vengrijos karalius Bela IV (1206–1270, karalius 1235–1270), Karolis I Anžu (1226–1285, Sicilijos karalius 1266–1285), Karolis II Anžu (1248–1309, Sicilijos karalius 1285–1309), Robertas I Anžu (1278–1343, Sicilijos karalius 1309–1343), Karolis IV Liuksemburgietis (1316–1378, Šv. Romos karalius 1346–1378, Bohemijos karalius 1347–1378, imper. 1355–1378, imperatoriškas antspaudas) – publikuoti I

buvo dekoruojamas laukinių žvėrių figūromis¹⁹. Antspauduose neretai pasitaiko ir sostas su aukšta atkalte²⁰. Yra žinomas

Sigilli D'oro dell' Archivio Segreto Vaticano. A cura di Aldo Martini. Con un a nota storica di Mons. Martino Giusti. Prefazione di Alessandro Pratesi. Milano, 1984, nr. 6, 9A-9E, 11B, 15G, 16D, 21; Šv. Romos imperatoriai Konradas II (1024–, imper. nuo 1027), Henrikas IV (1050–1106, imper. nuo 1212), Lotaras (1070–1137, imper. nuo 1355), Karolis IV (1316–1378, imper. nuo 1355), Anglijos karalius Henrikas III (1207–1272, karalius nuo 1216) – publikuoti – Ierap O. Всеобщая история, т. 2, с. 152, 198, 260, 434, 350; Lenkijos karaliai Пшемисlas (1279–1296); Vladislovas Lokietka (1260/61–1333, karalius nuo 1320); Kazimieras Didysis (1310–1370, karalius nuo 1333). Publikuota. – Gumiowski M. Pieczęcie królów polskich. Kraków, 1939, tab. 1, 5, 6; Vladislovas, Opoleńsk kunigaikštis (XIV a. pab.); Henrikas I Lenkijos paveldėtojas Glogowo kunigaikštis (XIII a. pradžia). – Piekosiński F. Pieczęcie polskie wieków średnich. Kraków, 1899, część I, nr. 500, 277, s. 261, 172.

¹⁹ Toks vaizdavimo būdas buvo labiau paplitęs Vakarų Europoje. Frydrichas II (1194–1250, Sicilijos karalius 1196–1250, Šv. Romos karalius 1212–1250, imper. 1220–1250; antspaudas vaizduoja jį kaip Sicilijos karalių), Leonas II (m. 1219, Armėnijos valdytojas 1187–1199, Armėnijos karalius 1199–1219, antspaudas reprezentuoja jį kaip Armėnijos karalių), Henrikas VII Liuksemburgietis (1275–1313, Šv. Romos karalius 1308–1313, imper. 1313–1313, imperatoriškas antspaudas), Frederikas III iš Aragono (1342–1377, Trinakrijos karalius 1355–1377), Ferdinandas I iš Aragono (1431–1494, Neapolio karalius 1458–1494). I Sigilli D'Oro, nr. 3, 8D, 17A, 20, 25B; Prancūzijos karaliai Liudvikas IX Šventasis (1214–1270, karalius nuo 1226), Pilypas IV Gražusis (1293–1350, karalius nuo 1285) – publikuota Ierap O. Всеобщая история, т. 2, с. 352, 405.

²⁰ Henrikas VI (1165–1197, Šv. Romos karalius 1190–1197, imper. 1191–1197, Sicilijos karalius 1195–1197, imperatoriaus antspaudas), Fridrichas II (1194–1250, Sicilijos karalius 1196–1250, Šv. Romos karalius 1212–1250, imper. 1220–1250, imperatoriaus antspaudas), Otonas IV (1174–1218, Šv. Romos karalius 1198–1212, imper. 1209–1218), Otokaras I (m. 1230, Bohemijos kunigaikštis 1192–1193; 1197–1198; Bohemijos karalius 1198–1230, karaliaus antspaudas), Rudolfas I Habsburgas (1218–1291, Šv. Romos karalius 1273–1291), Karolis II Anžu (1248–1309, Sicilijos karalius 1285–1309), Joana I Anžu (1326–1382, Neapolio karalienė 1343–1381), Alfonsas V iš Aragono (1396–1458, Aragono karalius 1416–1458, Neapolio karalius 1442–1458), I Sigilli D'Oron, nr. 2, 4B, 5, 7, 12, 14, 19B, 24B; Čekijos, Lenkijos ir Vengrijos karalius Vaclovas

sudedamasis sostas *feldestolium*, kuriuo valdovai naudodavosi kelionėse. Jis buvo panašus į sudedamąją kėdę. Tokį sostą galima matyti ir majestotiniuose antspauduose²¹. Veikiausia tai buvo paprastesnės formos sostas nei „pagrindinis“²².

Kai kurie valdovai naudodavosi keliais antspaudais, kuriuose buvo vaizduojami skirtingo pavidalo sostai. Pavyzdžiui, imperatorius Frydrichas II, valdęs iki XIII a. vidurio, turėjo majestotinį antspaudą, kuriame sostas buvo dekoruotas laukinių žvėrių galvomis, ir antspaudą, kurio viduryje pavaizduotas sostas turėjo aukštą atkalte. Tiesa, pirmąjį antspaudą jis naudojo būdamas Sicilijos karaliumi, o antrąjį – jau tapęs šv. Romos imperatoriumi²³. Imperatorius Otonas IV, valdęs XII a. pabaigoje–XIII a. pradžioje, naudojo kelis majestotinius antspaudus: viename jų sostas buvo vaizduojamas be atkaltės, kitame – su²⁴. Sicilijos karalius Karolis II Anžu, valdęs XII a. pabaigoje–pačioje XIV a. pradžioje, taip pat naudojo kelių tipų majestotinius antspaudus, juose sostai buvo vaizduojami tiek su sėdimo su aukšta atkalte pavidalo²⁵. Šie antspaudai beveik nesiskyrė

II (1271–1305, Čekijos nuo 1383, Lenkijos nuo 1300, Vengrijos nuo 1301, antspaudas reprezentuoja jį kaip Čekijos karalių), Vengrijos ir Lenkijos karalius Liudvikas (1326–1382, Vengrijos karalius nuo 1342, Lenkijos nuo 1370 – publikuota Piekosiński F. Pieczęcie polskie wieków średnich, nr. 209, s. 139.

²¹ Kopera F. Dzieje skarba koronnego, czyli insygnii i klejnotów koronnych Polski. Kraków, 1904, p. 10.

²² Vladislovas III, Lenkijos karalius, 1436 m. kovo 26 d. priimdamas Moldavijos vaivados priesaiką, pasak J. Dluogošo, sėdėjo *in maiestate* Lvovo miesto turgaus aikštėje su *corona et omnibus induitis regalibus insigni-tus* – Długosz J. Historiae Polonicae. 1878, t. IV, p. 373.

²³ Žiūrėti išnašas nr. 19, 20.

²⁴ Žiūrėti išnašas nr. 19, 22.

²⁵ Ibid.

dydžių, menkai skyrėsi jų legendos, koroboracinėse dokumentų dalyse jie taip pat buvo minimi vienodai²⁶. Galima pateikti ir daugiau pavyzdžių, rodančių, kad nebuvo tam tikrų griežtų sosto vaizdavimo majestotiniuose antspauduose reikalavimų. Ar realistiškas buvo antspaudų vaizdulyje matomas vaizdas? Kiekvienas antspaudas buvo gaminamas konkrečiam valdovui. Tai matyti ir atidžiau pažvelgus į portretinius valdovų bruožus – jie vaizduojami jauni arba seni, ilgais arba trumpais plaukais, skiriasi jų apranga, neretai skeptro forma. Skiriasi ir sostai. Galima tikėti, kad ankstyvieji antspaudai buvo realistiškesni, nei vėlesni, kai atsiranda vis daugiau puošybos elementų, neabejotinai ir ankstyvesnieji sostai savo išvaizda skyrėsi nuo vėlyvesniųjų. Todėl ir sostai veikusiai buvo vaizduojami, atsižvelgiant į esamas realijas. Valdovai turėjo kelis sostus: „kelioninius“ ir esančius nuolatiniame rezidavimo vietoje. Sostas keitėsi ir valdovui keičiant rangą. Pavyzdžiui, Frydrichas II karaliaus rangą pakeitė į imperatoriaus. Galbūt kaip tik su šiuo faktu galima sieti skirtingus šio valdovo sostus majestotiniuose antspauduose²⁷.

Kaip matome iš to laiko miniatiūros, Lenkijos karaliai XI a. taip pat sėdėjo ant suolą primenančio sosto²⁸. Lenkijos ka-

ralių ankstyvieji majestotiniai antspaudai dažniausiai vaizduoja valdovą, sėdintį ant suolo pavidalo sosto²⁹. Vėlesniuose antspauduose matome sostus su aukštomis atkaltėmis. Pirmasis Lenkijos karalius Boleslovas I Narsusis iš Šv. Romos imperatoriaus Otono III rankų gavęs vainiką ir šv. Mauricijaus ieties kopiją ir taip buvęs priimtas „į karalių šeimą“³⁰, taip pat gavo auksinio Karolio Didžiojo sosto kopiją³¹. Pasak legendos, Otonas III dovanojo auksinį Karolio Didžiojo sostą Lenkijos karaliui atsidėkodamas už šv. Vaitiekaus relikvijas, kurias gavo iš Boleslovo I Narsiojo³².

Lenkijos karalių sostai majestotiniuose antspauduose ir miniatiūrose akivaizdžiai rodo sosto kitimo procesą nuo paprasto suolo iki puošnaus gotikinio krėslo su bal-

²⁹ Lenkijos karaliai Pšemislas (1279–1296), Vladislovas Lokietka (1260/61–1933, karalius nuo 1320), Kazimieras Didysis (1310–1370, karalius nuo 1333). Publikuota – Gumowski M. Pieczęcie królów polskich, tab. 1, 5, 6.

³⁰ [...] *Et accipiens imperiale dyadema capitis sui, capiti Boleszlavi in amicitiae feodus imposuit, et pro vexillo triumphali clavum ei de cruce Domini cum lancea sancti Mauricii dono dedit [...]*. – Kronika Galla. Wydał A. Bielowski, w MPH. Warszawa, 1960, t. 1, p. 401. Kai kurie autoriai Otoną III vaizduojančioje miniatiūroje iš Liutaro evangelijos (apie 1000 m.) vieną miniatiūros apačioje stovinčių karalių figūrų tapatina su Boleslovu I Narsiuoju – Fried J. Otto III. und Boleslaw Chrobry. Das Widmungsbild des Aachener Evangeliers, der „Akt von Gnesen“ und das frühe polnische und ungarische Königtum. Stuttgart, 1989, S. 83, cituota pagal Mularczyk J. Tradycja koronacji królewskich Bolesława I Chrobrego i Mieszka II. Wrocław, 1998, s. 35.

³¹ Kopera F. Dzieje skarbcia koronnego, p. 9–10. Galas Anonimas savo kronikoje Boleslovą I Narsijų prilygino Lenkijos karaliui Karoliui Didžiajam – Kronika Galla. Wydał A. Bielowski w MPH. Warszawa, 1960, t. 1, s. 399. Apie tai: Grabski A. F. Polska w legendzie karolińskie // Roczniki Historyczne. 1961, t. 27, s. 55; Kętrzyński S. Karol Wielki i Bolesław Chrobry // Przegląd Historyczny. 1946, t. 36, s. 19–25.

³² Apie tai kalba vienas iš „Ademar De Chabannes“ kronikos nuorašų, esantis Paryžiuje, Nacionalinėje bibliotekoje (Ms. Lat 5926). Plačiau apie tai: Grabski A. F. Polska w legendzie, p. 56.

²⁶ Otono IV antspaudas, kuriame sostas vaizduojamas su atkalte, vadinamas [...] *maiestatis nostrae aurea bulla* [...], antspaudas, kurio vaizdulyje matome imperatorių, sėdintį ant paprasto suolo [...], *sigilli nostri* [...], Karolio II Anžu antspaudas su sostu, primenančiu suolą, vieno dokumento koroboracinėje dalyje minimas kaip [...] *aurea bulla regie maiesatis* [...], kitame [...] *aurea bulla dicti regis munita* [...] arba [...] *aurea bulla meo* [...] – I Sigilli D'Oro, p. 201–202, 214–216.

²⁷ Jau renkant Frydrichą Vokietijos karaliumi buvo numatyta imperatoriškojo rango perspektyva, tai atspindėjo titulatūroje (*coronandum*).

²⁸ Lilejko J. Regalia polskie. Warszawa, 1987, s. 17. Tai Mieško II.

dakimu Jogailos majestotiniame antspaude. Tad veikiausiai sosto vaizdavimas turi sąsąsų su kiekvieno valdovo naudotu sostu ir atspindi istorinę „sėdėjimo“ tradiciją³³.

Lietuvos valdovų sostas: realija ar meninė išmonė?

Šio laikotarpio Lietuvos valdovų sfragistika pateikia mums tik kelis pavyzdžius, kuriais galime remtis bandydami atsakyti į klausimą, koks buvo valdovo sostas.

Gediminas antspaude, kuris žinomas tik iš aprašo, pavaizduotas sėdintis sosto vienplaukis, dešinėje rankoje laikantis karūną, o kairėje skeptrą – „... *ymaginem viri capillati residentis in cathedra continentis in manu dextra coronam et sceptrum in sinistra*...“³⁴. Ši karūna, „corona“, laikoma rankoje, veikiausiai yra karaliaus karūna – tai, ko Gediminas negalėjo nešioti ant galvos, bet galėjo siekti. Jei tai būtų vadinamoji kunigaikščio mitra, nebūtų jokio politinio ar ikonografinio pagrindo laikyti ją rankoje. Šią hipotezę patvirtintų ir kita insignija – skeptras, kuris taip pat priklauso karaliaus rango asmenims³⁵. Gedimino mėginimai krikštytis, kurie būtų atvėrę kelią į valstybės rango keitimą, taip

pat neprieštarauja prielaidai, kad majestotiniame antspaude būtų karaliaus insignijų. Šiame apraše minima, kad valdovas sėdi *in cathedra*, t. y. soste³⁶. *Cathedra* reiškia krėslą su išlenkta atkalte. Ar galime daryti išvadą, kad Gedimino sostas turėjo aukštą atkalnę? Kaip minėjome, Gedimino antspaudo spaudas buvo veikiausiai pagamintas Rygos meistrų, kurie buvo susipažinę su europinėmis valdovo vaizdavimo tradicijomis. To meto gretimų šalių valdovai turėjo majestotinius antspaudus, vaizduojančius sostą su aukšta atkalte ir ranktūriais, pavyzdžiui, Čekijos ir Lenkijos karalius Vaclovas II (1271–1305), Vengrijos ir Lenkijos karalius Liudvikas Vengras (1326–1382)³⁷. Šie faktai neprieštarauja tokiai prielaidai, tačiau jos ir nepatvirtina. Juolab kad neturime tikslių istorinių žinių apie Gedimino rezidenciją.

Vytauto majestotinis antspaudas vėl leidžia pažvelgti į Lietuvos valdovo sostą. Šiuo atveju tai ne karaliaus, bet kunigaikščio rango valdovas, tačiau vaizdavimo būdas išlieka tas pats – *in maiestate*. Vytauto majestotiniame antspaude matome jau visai kitos politinės programos išraišką ir kitas valdovo insignijas. Tai pirmiausia kalavijas ir kunigaikščio mitra, apsiaustas ir skydas su raitelio figūra³⁸. Vytautas pirmasis iš Lietuvos kunigaikščių pasinaudojo šia kunigaikščio valdžios insignijų – mitros ir kalavijo – simbolika ir perkėlė

³³ Iki XVI a. Lenkijos karalių karūnavimo ceremoniale sostas apibūdinamas kaip priklausantis naujajam valdovui paveldėjimo teise. Nuo XVI a., dėl karalių elekcijos, ši formulė nenaudojama – *Maisel W. Archeologia prawna*, p. 313. Pasak J. Bardacho, X ir XI a. Lenkijoje sostas, kaip aukščiausios valdžios simbolis, turėjo net didesnę reikšmę nei karūna – *Bardach J. L'Etat polonais aux Xe et XIe siècles. L'Europe aux IXe–XIe siècles. Aux origines des Etats nationaux. Varsovie, 1968, p. 292. Cituota pagal Maisel W. Archeologia prawna, p. 313.*

³⁴ Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. F. G. von Bunge. Reval, 1855 t. 2, s. 149.

³⁵ Lenkijoje skeptras, kaip karaliaus insignija, pirmą kartą minimas XIII a. šv. Stanislovo gyvenimo aprašyme, kalbant apie karaliaus Boleslovo Narsiojo insignijas. *Kopera F. Dzieje skarbcia koronnego*, p. 18.

³⁶ Urkundenbuch. Reval, 1855, t. 2, p. 149.

³⁷ Žr. išnašą nr. 20.

³⁸ Vytauto majestotinį antspaudą aprašė *Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich // Ateneum Wileńskie. 1930, rocznik 7, zeszyt 1–4, s. 720–72, tab. V 34. Jonynas I. Vytauto ženklas // Vairas. 1930, nr. 4, p. 33–34; Semkowicz Wl. Sfragistyka Witolda. Odbitka z Wiadomości Numizmatyczno-Archaeologicznych, t. 13, rocznik 1930. Kraków, 1931, nr. 6, s. 19–21; Piech Z. Monety, pieczęcie i herby, p. 93–98.*

jas į antspaudą³⁹. Vytauto mitra primena to meto kunigaikščių mitras⁴⁰. Wł. Semkowiczius ją vadina dvidale mitra, Z. Piechas – kunigaikščio mitra. M. Strykowski ją mini rašydamas apie Vytauto pakėlimą⁴¹. Valdovas sėdi ant suolą primenančio sosto, kurio apatinė dalis taupiai dekoruota arkų ornamentu. Ant sosto padėta pagalvėlė⁴². Vytautas turėjo labai gražų pavyzdį – Jogailos majestotinę antspaudą, kuriam matomas puošnus gotikinis sostas su baldakimu⁴³, tačiau nepasinaudojo juo. Šį faktą galėtų paaiškinti dvi prielaidos. Pirmą – Vytautas buvo kunigaikštis, nors ir didysis, bet ne karalius, kaip jo pusbrolis, ir jo rangas neleido jam naudotis ta pačia vaizdavimo tradicija⁴⁴. Tačiau šią prielaidą būtų galima daryti tuomet, jei iš tiesų būtų

egzistavusios griežtos imperatorių, karalių ir kunigaikščių sostų vaizdavimo tradicijos. Labai tikėtina, kad Vytauto antspaudas atspindi istorinį faktą. Lietuvos valdovas iš tiesų galėjo sėdėti ant tokio sosto, kuris yra gana archajiškas XV a. pradžiai. Tikėtina, kad majestotinis antspaudas, vaizdavęs kunigaikščio rango insignijas, taip pat vaizduoja tikrą Vytauto sostą⁴⁵.

Žygimantas Kęstutaitis, kuris perėmė Vytauto majestotinio antspaudą idėjinę ir ikonografinę išraišką, taip pat vaizduojamas sėdintis ant suolo be rankturių ir atkaltes⁴⁶, tiesa, pats sostas yra kiek didesnis nei tas, kuris matome Vytauto antspaude⁴⁷.

Derėtų prisiminti vieną ikonografinį šaltinį, kuris netiesiogiai susijęs su mūsų nagrinėjamu klausimu. Tai Trakų salos pilies sienų tapyba. Daugumos autorių ji yra siejama su Vytautu⁴⁸. Naujausioje ir išsamioje Trakų sienų tapybos analizėje Giedrė Mickūnaitė teigia, kad nors dėl šaltinių trūkumo negalime Trakų pilies tapyboje matomo valdovo tapatinti su Vytautu, kita vertus, valdžios paveikslas, kuris yra perteiktas šioje tapyboje, leidžia daryti išvadą, „kad Trakų tapyboje užfiksuoti svarbiausi didžiojo kunigaikščio valdžios vaizdiniai, tiesiogiai ir alegoriškai sietini su Vytauto valdžia“⁴⁹. Prisiminus, kad Trakai buvo

³⁹ I. Jonynas vietoj kalavijo Vytauto antspaude. mato skeptrą. Ar tai skeptras, ar kalavijas, abejoja M. Gumowski, nors labiau linkstama prie kalavijo. *Jonynas I. Vytauto ženklas*, nr. 4, p. 33–34; *Gumowski M. Pieczęcie książąt*, s. 720–721, tab. V 34. *Piech Z. Monety, pieczęcie i herby*, p. 93–98.

⁴⁰ *Piech Z. Mitra książęca w świetle przekazów ikonograficznych od czasów rozbicia dzielnicowego do końca epoki jagiellońskiej // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. Warszawa, 1987, rocznik 35, nr. 1, s. 35–44. Plačiau apie karūnų tipus Hauptmann F. Wapenkunde. München und Berlin, 1914, S. 48–50. Apie Lenkijos karalių karūnas rašė Gieysztor A. „Nos habemus caesarem nisi regem“ Korona zamknięta królów polskich w końcu XV wieku i w wieku XVI // Muzeum i twórca. Studia z historii sztuki i kultury ku czci prof. Stanisława Łorentza. Warszawa, 1968, s. 277–292.*

⁴¹ *Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmudzka i wszytkiej Rusi*, t. 2, s. 97.

⁴² *Gumowski M. Pieczęcie książąt*, tab. V 34; *Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529 tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563. Zebrał i wydał T. Działyński. Poznań, 1841, tab. I a.; Semkowicz Wł. Sfragistyka Witolda, nr. 6.*

⁴³ *Zbiór praw litewskich*, tab. V; *Gumowski M. Pieczęcie królów polskich*, tab. IX, nr. 13 etc.

⁴⁴ Karaliaus rangas viduramžiais pakeldavo asmenį į tą sakralumo lygmenį, į kurį negalėjo pretenduoti jokio kito rango valdovai. *Bloch M. Společenstvo feudálne. Warszawa, 1981, s. 560–566.*

⁴⁵ Tačiau negalime pasakyti, kokio senumo ši tradicija, jei ji buvo. Neaišku, ant kokio sosto sėdėjo Algirdas.

⁴⁶ *Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich*, tab. VII 48, 49.

⁴⁷ *Piech Z. Monety, pieczęcie i herby*, p. 100–101.

⁴⁸ *Adomonis T. Trakų salos pilies rūmų sieninė tapyba // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Menotyra. 1969, t. 2, p. 135–159. Trakų salos pilies freskų tyrinėjimo istoriją aprašė Jurginis J. Salos pilies sienų tapyba // Lietuvos pilys. Vilnius, 1971, p. 145–153 etc.*

⁴⁹ *Mickūnaitė G. Vytautas didysis. Valdovo įvaizdis. Vilniaus dailės akademijos leidykla. 2008, p. 88–132*

svarbi tėvoninė Vytauto rezidencija, jos sienų tapyba gali tapti nors ir netiesioginiu, bet šaltiniu.

Ši tapyba datuojama XV a. pirmuoju ir antruoju dešimtmečiu, o freskų siužetai buvo pasaulietiniai ir religiniai⁵⁰. Nors šios freskos, kaip teigia Mickūnaitė, yra, jos žiniomis, vienintelis dokumentuotas bizantinės rūmų sienų tapybos pavyzdys⁵¹, jos iki šiol sulaukė nedaug tyrinėtojų dėmesio⁵². Įdomu, kad tas baldas, ant kurio sėdi valdovas, didysis kunigaikštis, primena suolo tipo sostą, įrengtą ant trijų pakopų pakylės⁵³. Sąsaja tarp šio suolo ir Vytauto bei Žygimanto Kęstutaičio antspauduose matomo suolo leistų mums formuluoti teiginį, kad pastarieji antspaudai atskleidžia Lietuvos valdovų „sėdėjimo tradiciją“,

kurią atspindi ir XV a. Trakų pilies sienų tapyba.

Reikėtų paminėti ir XVI a. Arsenalo bibliotekoje Paryžiuje saugomą J. Dlugošo herbyno „Klejnoty“ variantą, kuriame didysis kunigaikštis vaizduojamas sėdintis „na majestacie“⁵⁴. Šis suolą primenantis baldas neturi atkaltės, tiesa, matomi nedideli ranktūriai. Lenkų mokslininkė Helena Polaczówna, tyrinėjusi šį herbyną, teigia, kad šis piešinys veikiausiai buvo nupieštas remiantis majestotiniu antspaudu.

Šie keli pavyzdžiai, be jokios abejonės, neleidžia mums vienareikšmiškai teigti, kad majestotiniuose XIV a. pabaigos–XV a. vidurio Lietuvos valdovų antspauduose matomas sostas atspindėjo istorinę tikrovę, bet, kita vertus, ši, nors ir negausi, vizualinė medžiaga leidžia teigti, kad Vytauto ir vėliau Žygimanto Kęstutaičio majestotiniuose antspauduose matomas „archajiškas“, palyginti su kitais to meto europiniais, kartu ir Lenkijos pavyzdžiais sostas liudija realų istorinį faktą.

⁵⁰ Mickūnaitė G. Trakų salos pilies rūmų sieninė tapyba, p. 13.

⁵¹ Mickūnaitė G. Trakų salos pilies rūmų sieninė tapyba, p. 100–101.

⁵² Svarbiausia laikytino Smokowski W. Wspomnienie Trok w 1822 r. // Ateneum Wileński. Wilno, 1841, s. 154–181. Piešinių įkliją gale tomo. *Różycka-Brzyek A.* Niezachowane malowidła 'Graeco opere' z czasów Władysława Jagiełły // *Analecta Cracoviensia*. 1989, nr. 19, s. 307–317.

⁵³ Freskų pavyzdžių pateikiama Mickūnaitė G. Trakų salos pilies rūmų sieninė tapyba, p. 9–37; *Bumblauskas A.* Senosios Lietuvos istorija 1009–1795. Vilnius, 2005, p. 159.

⁵⁴ Polaczówna H. Stemata Polonica: Rękopis Nr. 1114 Klejnotów Długosza w Bibliotece Arsenalu w Paryżu // *Prace sekcji historii sztuki i kultury Towarzystwa naukowego we Lwowie*. Lwów, 1929, t. 1, s. 235.

SEVERAL REMARKS ON THE THRONE BASED ON THE SPHRAGISTICS EVIDENCES OF LITHUANIAN RULERS FROM THE END OF THE XIV TO THE MIDDLE OF THE XV CENTURIES

Loreta Skurvydaitė

Summary

Gediminas used majesty seal which reflected the ruler's political objective. Gediminas majesty seal is known only from the description which reveals that the ruler is sitting *in cathedra*. This description does not give us much space for consideration. We know that this seal was most probably made by Riga's gravers

who were acquainted with the traditions of European rules presentation on majesty seals. In the picture the ruler holds the sovereign crown in his hand. Gediminas' attempts for christening, which would open the way to the change of the state rank don't contradict the presumption that the majesty seal contained royal

insignias although do not any information about the throne.

The majesty seals of Vytautas and later Žygimantas Kęstutaitis show the ruler's throne, which is quite archaic for the beginning of the XV century. This could

be explained by two presumptions: either the seals of Vytautas and Žygimantas Kęstutaitis reflected the real throne of that period, or his rank of the grand duke didn't allow him to use the same pictorial tradition, which is visible in Jogaila's majesty seal.

Įteikta 2009 04 02

Parengta skelbti 2009 05 15